

Мар'яна Комариця

ЛИСТОПАДОВИЙ ДИСКУРС У ГАЛИЦЬКІЙ МІЖВОЄННІЙ ПРЕСІ

Поданий різноаспектний аналіз суспільного резонансу щодо подій Листопадового чину 1918 р. у публікаціях галицької преси міжвоєнного періоду. Суспільно-політичний контекст у дослідженні корелює з історичним, військовим і культурологічним, індивідуальний досвід пережитих подій висвітлений крізь призму спогадів.

Ключові слова: *Листопадовий чин, міжвоєнна галицька преса, українсько-польська війна 1918—1919 рр., соборна Україна.*

The article presents a multi-dimensional analysis of a social resonance with respect to the events of the November Action of 1918 as covered by the Galician press of the interwar period. The socio-political context in the study correlates with the historical, military, cultural and individual experience of the events as showed through the memoirs.

Keywords: *November Action, interwar period Galician press, Ukrainian-Polish war 1918—1919, united Ukraine.*

«Була це п'ятниця, до того свято по латинському обряду, день Всіх Святих і населення міста тим численніше висипалось на вулиці, гляділо здивовано на цей несподіваний переворот і власним очам не вірило. Навіть загаль українців був заскочений цією величезною зміною, що викликувала переворот в їхніх думках і заповідала нові, далекосяглі в наслідках, події» [10, с. 69], — ці слова з книги сотника УГА Олекси Кузьми «Листопадові дні 1918 р.» характеризують настрій історичної миті, коли львів'яни побачили вранці на ратуші український прапор. Орієнтація українського політичного проводу на той час була різною: коли послі віденського парламенту від Галичини до останнього сподівалися, що австрійський уряд офіційно передасть владу Українській Національній Раді, Український генеральний військовий комітет під керівництвом Дмитра Вітовського взяв на себе організацію збройного повстання у Львові. Д. Вітовський наголошував: з огляду на рішення поляків перевести ліквідаційну комісію з Кракова до Львова треба негайно взяти владу першими, навіть якщо ми її невдовзі втратимо, бо це питання національної честі.

Більшість українських послів австрійського парламенту прибули до Львова 2—3 листопада й тому не могли вплинути на хід

Листопадового зриву, лише на подальший розвиток подій. Уряд Австро-Угорщини таємним додатковим договором до Брест-Литовських угод зобов'язувався створити для українців Галичини й Буковини окремий коронний край з широкою національно-територіальною автономією, Україна ж натомість мала поставляти тонни хліба. Однак «Австрія вела послідовно політику дволичности: українцям обіцяла потайки визнати й забезпечити їхні права в Галичині, а одночасно полякам прирікала берегти їхніх інтересів в Галичині...» [14, с. 23], — зазначав Петро Мірчук у книзі «Перший Листопад». Зрештою, внаслідок Листопадового зриву на українських землях колишньої Австро-Угорщини було встановлено Українську державу «як самостійну, нічим вже не зв'язану з Австрією...» [14, с. 36].

Історія свідчить, що немає даремних жертв і трагедій, бо темнота поневолення може заясніти надією на відродження, а зневіра — бунтом проти власної нікчемності: «Є пориви народу, які ніколи не кінчаються невдачею. Це ті, що їх зродила сама потреба життя, сильнішого за всі обмеження теперішности. Є мрії народу, які коли стануть дійсністю, хоча би на один промайнувший мент — вертаються до нього, мов докори совісти, що раз більше настирливо, домагаючись відплати за втрачену дійсність. Це ті, що їх зродили сни про свободу та геройські вчинки предків» [13], — наголошувала редакція щоденника «Діло» в листопаді 1924 р. Геройський порив одиниць та мас — це мрії, що випереджують дійсність.

Василь Панейко, що був редактором щоденника «Діло» саме в листопадові дні 1918 р., через десятиліття поділився на сторінках газети своїми спогадами. Він наголошував, що ідея побудови незалежної української держави в час, коли Австро-Угорська монархія остаточно розвалилася, виникла в багатьох представників української інтелігенції. Однак зародилася вона виключно «в краю», натомість представники парламентської репрезентації у Відні поставилися до неї не тільки скептично, а й відверто негативно. Автор відзначав, що послі, приїхавши з Відня до Львова, були дуже далекими від тогочасних політичних реалій, більш того, намагалися законодавчо затвердити резолюції, шкідливі для української справи. Шукаючи відповідь на запитання, чому послі стали чужі народові, В. Панейко схильний був думати, що виною тут і пресінг,

який вони відчували, перебуваючи у Відні, і дезінформація про те, що Антанта начебто вирішила зберегти Австрію, але в реорганізованій формі. «Супроти казок цих — чим були приготівки до заняття Львова і Східної Галичини, ведені потайки львівськими шибай-головами, та ще й не „покликаними”, тобто не послами? Зайвими, а то й компромітуючими й небезпечними затіями, нічим іншим» [18].

Уже влітку 1918 р. було очевидним, що Австро-Угорська імперія не має політичних перспектив. Щоб отримати достовірнішу інформацію, В. Панейко поїхав у вересні 1918 р. до Відня, однак найяскравішим враженням від тієї поїздки були слова посла Василька «Все пропало», сказані німецькою. Відповідно в середовищі української еліти у Львові було розпочато підготовку до процесу оформлення незалежності Галичини, щоб незворотні історичні події не застали усіх зненацька. З цією метою було створено постійний комітет, до якого ввійшли Осип Назарук, Володимир Охримович, Степан Рудницький, Степан Томашівський та ін. Члени комітету нав'язали контакти з військовим комітетом, осередок якого був у Народній гостинниці. У Чернівцях В. Панейко провів перемовини з Василем Вишиваним (ерцгерцогом Вільгельмом Францом фон Габсбургом), посередником в організації яких був Остап Луцький. Внаслідок цих перемовин командантом Львова було призначено Дмитра Вітовського: «Завдання було не таке просте. Бо архикнязь, хоч він і був Вишиваний, то все таки був Габсбург, а що Австрія, як не як, а ще “стояла”, то годі мені було просто йому признатися, що ми хочемо стрільців на те, щоб зліквідувати Австрію у Львові» [18]. Невдовзі В. Панейко вирушив до Києва з проханням, щоб до Львова скерували досвідченого військового керівника (йшлося про генерала Удовиченка), бо Д. Вітовський здавався йому неперекокливим як військовий лідер. Однак зустрічі як із прихильниками гетьмана П. Скоропадського, так і з представниками Українського Національного Союзу були безрезультатними й залишили прикрі враження від української політичної еліти Наддніпрянщини того часу: «...ні одної політичної голови, ні одної особовости, видатнішої з державного або військового погляду...» [18]. Ніхто не хотів давати конкретних обіцянок щодо військової підтримки визвольних змагань у Галичині, а «атмосфера диких чуток», що розповсюджувалися через пресу, породжувала

ще більшу непевність і гетьманського уряду, і німецьких військовиків на тлі «назрівуючого безладдя українських кол» і «глухих погроз більшовизму».

Євген Петрушевич був проти негайного прилучення Галичини до Наддніпрянської України (за порадою В. Липинського) з огляду на небезпеку приєднання Наддніпрянщини до Росії урядом гетьмана Скоропадського або ж окупацію цих теренів більшовиками, «і в обох таких випадках Галичина повинна залишитись поза засягом Москви» [14, с. 26], — зауважував П. Мірчук. Водночас лідери Українського Національного Союзу остерігалися, що національно налаштована Галичина може підтримати гетьмана у його виступі проти соціалістів. Тому Українська Національна Рада не прийняла 19 жовтня 1918 р. постанову про негайне приєднання до Української Держави, плануючи вирішити це питання після антигетьманського перевороту.

Все ж прагнення реалізувати ідею соборності спонукало до пошуку компромісу між політичними лідерами урядів ЗУНР та УНР. О. Бабій у статті «Культ Першого листопада 1918» наголошував, що цей день як фрагмент великої української революції задекларував клич єдності українських земель і тому «не сміє стати святом галицького сепаратизму» [1, с. 1]. Акція об'єднання українських земель урочисто відбулася на Софійській площі в Києві 22 січня 1919 р. за присутності представників Галичини й Наддніпрянщини. Згадуючи ці історичні дні, редакція «Діла» вмістила цитату з акта Директорії: «Серед заграви революційних вогнів, серед побідних окликів, серед страхіття чужинецької інвазії святковано 22 січня 1919 р. велике свято відродженої нації» [4]. У статті «Великі роковини», опублікованій з нагоди 5-річчя цих подій, наче б зважуються на шальках терезів прояви героїства та гіркота поразок: «Безупинна боротьба українського селянства з ворожими окупаціями, жертвування всім для справи державности, відчуття нашої спільної неволі, взаємна допомога — все те говорить про єдину українську націю в найширшому розумінню того слова. Коли заперечення акту 22 січня 1919 проводилося дезорієнтованими, дрібничковими політиканами, то його підтвердження засвідчували українські маси» [4].

Свідченням вірності Актові злуки був і похід січовиків на Київ. Редакція доречно нагадує слова Івана Франка про те, що кожен

з нас несе на собі відповідальність за мільйони. У статті виразно відчутне протиставлення, умовно кажучи, «поганої влади» й «хорошого народу», хоча політики, які представляли інтереси народу, з того самого народу вийшли. Як додаток до статті опубліковано «Акт Злуки. Історичні документи до об'єднання українських земель», серед яких — «Передвступний договір», підписаний 1 грудня 1918 р. у Фастові між УНР і ЗУНР про майбутню злуку обох держав в одну державну одиницю; «Ухвала Української Національної Ради» про об'єднання, датована 3 січня 1919 р., та «Акт з'єдинення українських земель З.У.Н.Р. і У.Н.Р.», проголошений 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві.

Історик Михайло Демкович-Добрянський у статті «Листопадові помилки 1918 р.» теж вбачав у цій даті своєрідне оновлення точки відліку, що започаткувало «нову сторінку в історії української державности» [5, с. 430]. Вісімнадцятирічна дистанція від описуваних подій (стаття опублікована 1936 р.) давала право на їх об'єктивний аналіз, право не тільки переживати емоції, а й «глядіти очима історика». Публікація є реферуванням одного з розділів книги Василя Кучабського «Західна Україна у боротьбі з Польщею і більшовизмом у 1918—1923 роках», що вийшла 1934 р. в Берліні німецькою мовою і була на той час найповнішою синтетичною працею про ці події. Вона відповідала вимогам модерної історичної науки, а висока фахова кваліфікація автора була незаперечним аргументом для того, щоб видати книгу також українською мовою (на жаль, з огляду на складні історичні обставини український переклад книги побачив світ аж 2015 р.).

У публікації, вміщеній у літературно-науковому журналі «Дзвони», проведено аналіз не так політичної, як перш за все воєнної стратегії західноукраїнського проводу, тісно пов'язаної з питанням ментальності українців і поляків: «Коли українці своїм актом першого листопаду випередили поляків, ці останні, не застановляючись багато, вхопилися за зброю. Так реагував польський національний темперамент. Натомість темперамент українців був дещо інший: його загальною рисою була пасивність. Розмах національних почувань гамувала своєрідна національна ідеологія, що виросла на підставах старих демократичних уявлень про справедливість та братерство між народами. Тому й становище українців

до Польщі було назагал пасивне. Поляки могли собі на своїй території збудувати державу навіть дуже могутню — тим не турбувались українці зовсім, це було для них навіть побажане, бо відповідало їх абстрактним принципам про самоозначення народів. Що бувають ситуації, коли успіхи одного народу означають неминучу загрозу другому народу, цього українці не могли поняти. А тодішня неминуча конечність польсько-української розправи видавалась їм тільки вислідом польської заїлости (Bösartigkeit). Їм бракувало передумов для всякого героїчного способу ведення війни, а саме живого відчуття того, що доля народів рішається на десятки, а то й сотки літ у великих моментах найвищого напруження сил. А таким моментом була збройна українсько-польська розправа і змагання за Львів» [5, с. 431].

Внаслідок докладного аналізу військового протистояння, що тривало в Галичині між поляками й українцями впродовж кінця 1918 р. — початку 1919 р., В. Кучабський доходить висновку про певну підміну мети, невинуватану з точки зору логіки воєнного конфлікту. Для поляків головною метою була реставрація польської держави, і вони боролися з відчуттям «тепер або ніколи», готові протистояти навіть усьому світові. Українці ж може й не передбачали, що збройне протистояння у Львові стане початком тривалої війни, яка охопить усі терени Східної Галичини.

М. Демкович-Добрянський, услід за В. Кучабським, стверджував, що стратегічне становище польської залози було вкрай невинуватане («вона була привязана до міста і через те засуджена на пасивність» [5, с. 432]). Їх завданням було протриматися якнайдовше, доки не прийде допомога з «корінної Польщі». Окреслена ситуація мала б передбачати такий військовий сценарій: поділ українських військових сил на три групи. Одна з них, найсильніша й найрухливіша, повинна була б захопити Перемишль, перекрити сполучення Львова із Західною Галичиною, ставши на кордоні Сяну. Друга група мала б здобути Ярослав, Раву-Руську і зайти на Холмщину. А під Львовом варто було залишити спостережний корпус — «він мав безнастанно непокоїти львівську залозу і привязати її до міста постійною загрозою, що може кожної хвилі вдертися до столиці та, таким чином, унеможливити їй який-небудь більший почин». Водночас формування регулярної армії в тилу дало б змогу пізніше

зайняти Львів. Тож помилка у військовій стратегії українців була перш за все, на думку історика, у неправильно визначеному завданні — воно було не військове, а політичне, орієнтоване на зовнішню, а не внутрішню політику. Західноукраїнський провід прагнув перш за все, щоб Антанта визнала право Західної України на власну національну державу: «Отже йому йшло передовсім про те, щоб українське військо захопило якнайбільше східньогалицького терену як доказ, що український народ бажає самоозначення». Така політика заздалегідь вимагала сконцентрувати всю збройну силу на Львів, що зі стратегічного погляду мав другорядне значення, щоб здобуття міста викликати в колах Антанти «добре вражіння» щодо української справи. Таким чином, західноукраїнське командування визначило головним завданням здобуття Львова, а не перемогу над поляками й забезпечення української юрисдикції на теренах Східної Галичини. «Галицькі українці вже від самого початку зрезигнували з активно веденої війни, з війни рухомою і залишили противникові всі користі з широко закроєної рухомої війни, і всі свої воєнні сили, які кілька місяців були більші від сил поляків, роздробили по цілім фронті. Це була нещаслива помилка українців в самім заложенню війни» [5, с. 433].

Ще одним негативним фактором, що вплинув на поразку ЗУНР, була нестача «справжньої провідної верстви», яка «могла бути дати тих вищих полководців, що так дуже були потрібні УГАрмії. Місце тієї провідної верстви заняли елементи часто “малодушні, пацифістичні”» [5, с. 434], для більшості з яких військова ділянка взагалі була чужою або й неприйнятною.

Тож, як видно з короткого реферату М. Демковича-Добрянського, В. Кучабський аналізував перш за все національну військову стратегію під час українсько-польської війни 1918—1919 рр. як базовий чинник у збройному протистоянні. Натомість аналіз політичної складової, зокрема у міжнародній сфері, подано в інших розділах праці, що не ввійшли до статті у «Дзвонах». Такий підхід виокремлював статтю М. Демковича-Добрянського серед інших, присвячених добі ЗУНР, бо традиційно більше уваги було звернено на аналіз суспільно-політичної ситуації, матеріали ж воєнної тематики зазвичай висвітлювали події на якомусь конкретному відтинку фронту. Переважно це спогади про бої, що тривали довкола

Львова, в інших містах Галичини, більшість із яких опубліковані в «Літописі Червоної Калини». Зазвичай спогади мають фрагментарний характер, бо учасники й очевидці листопадових подій не могли бути свідками в інших місцях, усе ж їх об'єднує розуміння епохальної та екзистенційної сутності тих днів, які мали об'єднати націю та запалити до подальшої боротьби.

У спогадах А. Крушельницького «З листопадових боїв у Львові. Запорожці на Замарстинові» (уривок із книги «Чайка»), опублікованих у «Ділі» 1924 р. в день річниці Листопадового чину, акцентовано увагу на психологічному стані українських стрільців, об'єднаних ідеєю історичної справедливості: «Як хижі птахи літають козаки з очима, зверненими на всі боки, на все, що їм стає в дорозі, що життю їх загрожує. Вдираються в мури кам'яниць крізь двері брам, крізь вікна, мостять собі дорогу ручними гранатами» [9]. Тут ідеться про захоплення штабу однієї з польських дільниць на тлі загальної картини бойових дій, коли українські війська вели обстріли з Високого Замку, Личаківського двірця та Чортківської скали.

Воєнну складову деталізують спогади вояка УГА Федя Юркова, що повернувся додому з італійського полону, подані в «Літописі Червоної Калини» 1933 р. у літературному оформленні Я. Боринського, п. н. «Під Львовом (Спомин десятника У.Г.А.)». Візуалізації подій, зокрема атмосфери у середовищі вояків, сприяв не тільки художній виклад, а й малюнок І. Іванця «Вістовий». Розповідь зосереджена довкола боїв у районі с. Сокільники, згодом — сіл Голоско, Грибовичі, відступу з-під Львова. Особливо колоритна сцена бою з ворогом, що переважав кількісно: «Нагло напроти нас, по другій стороні шляху, почали з корчів вискакувати вороги. Віддаль між нами 8-10 кроків. Пор. Скорик не стратив зимної крові й крикнув нам над головами: “Бий!”. На відтинку стрілу мого скорострілу не стало ні одного. Дивлюся на право переходять шлях і заходять нас з боку. Пор[учик] Скорик, важко дихаючи, механічно кричить: “Бий, бий!”. Але не було ради. Ми ще встигли втечи разом з пор[учиком] Скориком. По нашій стороні втрат мало, по ворожій більше» [2, с. 3]. Незважаючи на нестачу військових сил, українські стрільці засвідчували відвагу та оптимізм.

Події з точки зору мешканців Львова, а саме молодій гімназистки В. Літинської, висвітлює публікація «Із записок 17-літньої», вміщена в листопадових числах «Літопису Червоної Калини» 1936 та 1937 рр. Хроніка боїв між українськими й польськими вояками упродовж листопада 1918 р. — від моменту побаченого на ратуші українського прапора аж до втрати Львова і зайняття його поляками — перемежована емоціями, розповідями про будні в умовах воєнних дій, зокрема постійні ревізії в помешканнях українців, вимкнення води в будинках тощо. Йдеться і про моральний аспект боротьби за незалежність: адже українські стрільці, воюючи з ворогом, змушені були наражати на небезпеку близьких, якщо ті проживали у кварталах, які підлягали обстрілу. Польські бойові загони нищили не тільки українські військові цілі, а й духовні пам'ятки: «Рано довідуємося, що церкву св. Юра заняли польські відділи і бачимо на горі коло Хреста їх національний прапор. Всі шиби потовчені, бідний наш коханий Юр» [12, с. 2]. 24 листопада 1918 р., через два дні після поразки, авторка споминів писала, що не може взятися за перо, натомість відвідала у в'язниці знайомого хорунжого (прізвище з обережності не подане, лише ініціал). Останній запис, датований 29 листопада, засвідчує намір дівчини потай від батьків піти «до наших». У спогадах залишається відкритий фінал із запитанням: «Беру зі собою саночки, — коли вернуся і чи вернусь?» [12, с. 3].

Незважаючи на зусилля дипломатів щодо захисту права української нації на державний суверенітет, упродовж міжвоєнного періоду «Європа мовчала» (за висловом О. Олесья) і підтримувала Польщу, ігноруючи порушення нею підписаних 1923 р. угод. Хроніку розгляду питання подальшої долі Східної Галичини в парламентах провідних європейських країн містила рубрика «Справа Східної Галичини» щоденника «Діло». Відрадным фактом на цьому тлі була замітка, датована вереснем 1922 р., про внесення послом Спартако Фаджарі інтерпеляції в італійському парламенті щодо численних незаконних випадків суду поляків над українськими громадянами за звинуваченням у «головній зраді» (тобто зраді батьківщини). Посол запитує: «Чи італійське правительство має намір зрезигнувати з права суверенности, яке арт. 91 Сан-Жерменського трактату признає Італії разом з головними союзними і заприязне-

ними державами, і стати спільником постійного нехтовання Польщею арт. 91, не інтервенціюючи в цілі усунення режиму, який представляє собою насильне порушення міжнародного права і глум з духа і тексту трактатів» [21]. Адже йшлося також і про практику збройного придушення акцій громадського протесту, закриття шкіл та культурних установ, арешти інтелігенції, священників тощо. Цитована у «Ділі» стаття Ф. Кудрявцева, опублікована в берлінському часописі «Накануне», теж акцентувала увагу на історичній несправедливості: українці Галичини під час боротьби з поляками прийняли 13 березня 1919 р. пропозицію перемир'я, запропоновану Найвищою Радою, поляки ж відкинули пропозицію і за допомогою армії Галлера, «яка шойно приїхала уоружена Францією, нанесли галичинам кілька тяжких ударів. Вони все ще держались, закликаючи Найвисшу Раду о поміч». Автор наголошує, що Європі була байдужою доля місцевого населення, бо її політичний пріоритет — це побудова охоронного валу, через який «варварська Росія не повинна продістатися в Європу» [22].

Не менш яскраво егоїстичну політику урядів європейських держав відображала замітка одноім'яної рубрики, датована вже липнем 1933 р.: член палати громад Голфорд Найт подав запит англійському міністру закордонних справ Джону Саймону, чи не змінив королівський уряд переконання про необхідність запровадження автономії на території Східної Галичини та чи не варто проявити ініціативу й звернутися до урядів Польщі й тих держав, що підписали рішення Ради послів 15 березня 1923 р. про виконання цих угод. У відповіді, яку надав помічник міністра, зазначалося, що «уряд не вважає теперішню хвилю відповідною, щоби те питання видвигати перед польським урядом, бо не одержав в тій справі повідомлення і від інших держав, які підписали рішення (Італія, Франція, Японія), що й вони задумують видвигнути це питання» [23]. Тобто навіть через десять років після прийнятого рішення для більшості європейських політиків питання виконання підписаних угод все ще було «не на часі».

Песимістичні сподівання українців на повернення «темних картин поневолення» доволі швидко підтвердила урядова політика Польщі на західноукраїнських землях. Кілька етапів «пацифікації» відбулися за мовчазної згоди європейських країн, які прагнули перш

за все забезпечити власний спокій. Наприклад, у 1925 р. 3/4 тексту редакційної статті «І вони вмерли за свою вітчину» у «Ділі» було конфісковано цензурою. Аналіз причин ситуації, що склалася після 1921 р., пошук помилок у політичній і військовій стратегії Листопадових днів мав свою історичну логіку. Таке явище є природним, на думку редакції «Діла», і часто пов'язане не тільки з пошуком правди, а й з прагненням винуватців катастрофи відвернути від себе увагу та скинути тягар відповідальності. У редакційній статті «На один шлях» наголошено: «Кожен неуспіх, кожна невдача, кожна катастрофа викликає невдоволення, огірчення, взаємні докори й обвинувачення, а вкінці вірвання звязків, що звязують в одну боеву лаву громадянські чинники» [16]. Безперечним є і факт впливу знакових історичних подій на перспективу подальших політичних відносин: «Хочби згадати два приклади: кам'янецька катастрофа, поминаючи її подробиці й не дошукуючись причин вини, привела з собою повний розбрат між Наддніпрянцями і Галичанами». У статті окреслено складне становище українського народу в усіх суспільних сферах: в економічній — зубожіння села та масова трудова еміграція, в культурно-освітній — занепад розвитку шкільництва й наукових інституцій через системні переслідування польських урядовців: «Поруч з тим йдуть намагання ослабити націю, повернути на свою користь не тільки її матеріальні засоби, не тільки знівелювати її життєву силу, але навіть підчинити собі такі духові центри, як церква» [16]. І якщо греко-католицька Церква намагалася стримувати цей наступ, то православна не справдила покладені на неї надії і стала в багатьох випадках «експозитурою адміністрації».

Редакція «Діла» застерігала перед небезпекою дискусій щодо несуттєвих питань, які здатні розсварити націю та її лідерів, натомість закликала об'єднатися для спільної боротьби за відновлення прав нації. Ця думка увиразнена у редакційній статті «За єдиний фронт». Однак, незважаючи на систематичність подібних закликів, партійне протистояння всередині українського суспільства тривало до 1939 р.: «Успіх 1 листопада 1918 базується теж на одноцілій об'єднаній базі всіх українських політичних чинників краю. Дальший розвиток подій, звязаний з частинними невдачами, а згодом і болючими, далекоюсяглими катастрофами, тісно звязаний як тут, так і

там — з внутрішньою гризнею, з народженням сектярства, з розростом гуртківства, з розпаношенням демагогії і найріжноріднішими “винаходами” спасення України» [6].

Олесь Бабій, актуалізуючи у статті «Культ Першого листопада 1918» події української революції у Львові, порівнював життя нації з дорослішанням дитини, коли надходить час зробити перший самостійний крок. І хоча з точки зору історичної ретроспективи доречніше було б говорити про відновлення вміння ходити після важких історичних травм, залишмо за автором право на власні метафори. Об’єднуючи минуле й тогочасся, О. Бабій зауважував: «Сміливо можна твердити, що і княжа доба, і гетьманщина, і часи польської і австрійської неволі — це була перша молодість Західної України, молодість, що ще не знає свого життєвого шляху, молодість, що тільки шукає себе, живе півсвідомо і витрачує свої сили безіменово і безцільно. Неправдою є, що Західна Україна і перед першим листопадом служила виразним, державницьким ідеалам власної самостійности». Автор статті ставив на карб провідників нації те, що народ і його політичний провід не могли уявити життя «без віденських опікунів», а вояки УСС, проливаючи свою кров від Карпатських шпилів до полів Поділля заради майбутнього народу, «були до останнього дня жовтня 1918 року дітьми духа свого часу і їхня душа була все розп’ята між Віднем і Києвом» [1, с. 1], що галицький українець до 1 листопада був патріотом перш за все австрійським, а потім українським. Навряд чи виправдано ставити знак рівності між прагненням народу до соборності й австрофільством, зрештою, подальшими висновками О. Бабій до певної міри спростовує власні категоричні міркування: «І перший раз в історії Галичини на вулицях її столиці появились борці із крісами в руках із виразною, ясною метою: Самостійна, Соборна Українська Республіка» [1, с. 2]. Ані українські селяни, що виступили проти Польщі під проводом Богдана Хмельницького, ані карпатські опришки, ані січові стрільці до 1 листопада не мали такого гасла.

У контексті розмови про небезпеку «класової зрічничкованості» національно-визвольних рухів О. Бабій подав своє бачення ролі українських соціалістів у розбудові державності доби ЗУНР. Соціалісти, що входили до «армії 1 листопада», розуміли соціалізм як гуманне шукання кращого суспільного ладу, як демократичний

шлях розвитку нації, своєрідну «релігію майбутности», а не як догму, в ім'я якої можна вести на вогонь інквізиції кожного, хто її не визнає. І тому галицький визвольний рух, на думку автора, не набув форм антисоціалістичної оргії, а протиставив «тим сучасним червоним Хрестоносцям, що кровю, вогнем і мечем хочуть накинути народові свою віру, тим інквізиторам і хрестоносцям, що часто за фанатизмом криють лише низьку жадобу мести, наживи і грабіжи, а не творчости» [1, с. 2], державотворчий порив. У цьому контексті О. Бабій проводив паралель між польською та більшовицькою окупаціями: культ 1 листопада — це також боротьба проти поневолення України під червоними прапорами.

Питання ролі соціалістів у період ЗУНР порушував і П. Мірчук у розвідці «Перший Листопад»: йдеться про особливу модель російського соціалізму, що заповонив з ХІХ ст. українське суспільство на Наддніпрянщині та мав негативний вплив на хід Визвольних змагань 1917—1921 рр., поширюючи міжнаціональну ворожнечу. Він зазначає, що в Галичині, подібно як у країнах Центральної Європи, зокрема серед чехів і поляків, соціалісти визнавали пріоритет національної єдності: «Чеські і польські соціалісти, явно всупереч вченню Маркса, поєднали соціалістичну доктрину з національними ідеями свого народу. А тому й галицько-українські адепти соціалізму не протиставились ідеї національно-державної самостійності України» [14, с. 5]. Саме тому поряд із «Соколом» і «Плестом» існувала «Січ», засновник якої (Кирило Трильовський) був прихильником соціалістичної ідеології. На межі століть націоналізм був чи не найбільш поширеним політичним напрямом серед студентської молоді Галичини, поява легальної політичної партії, яка б декларувала своєю метою створення незалежної української держави на підставі об'єднання з Наддніпрянською Україною, була неможливою в умовах Австро-Угорщини. Натомість на теренах Наддніпрянщини поширилася російська модель соціалізму, яку вчений Костянтин Чехович інтерпретував як форму російського імперіалізму: «Вкінці марксизм став в уяві московського інтелігента останнім словом науки і завершенням розвитку Європи, що одночасно давало санкцію московським національним аспіраціям зачинати нову добу в історії людства. Нічого дивного, що москалі перші переложили на свою мову “Капітал” Маркса» [24].

Усе ж такі видання, як тижневик Української соціал-демократичної партії «Воля» (Станіслав, 1919), засвідчують факти систематичної критики політики уряду ЗУНР та ідеологічні пріоритети на шкоду національно-державних. У публікаціях цього часопису підкреслено переваги соціалістичного ладу, критиковано уряд за недостатню соціальну орієнтованість політики і водночас засуджено роздробленість і різновекторність політичної еліти України.

У контексті подій листопада 1918 р. у галицькій пресі виринали час від часу єврейське питання, тобто обговорювалося становище галицьких євреїв під час польсько-українського збройного протистояння. У статті Пінхоса Красного «Політика галицьких сіоністів» йдеться про те, що пропаганда сіоністською партією політики нейтральності на противагу стихійній підтримці єврейською громадою українських визвольних змагань було лише намаганням примкнути до переможців. У час, коли вирішувалась доля країни, лідери сіоністів доволі швидко замість гасел нейтральності проголосили «курс на Варшаву». Автор, міністр єврейських справ в уряді УНР, іронічно підсумовує: «Вони в разі чого завсіди будуть готові з “малопольських” знов перекинутися в старих східно-галицьких і більш того — страшно мовити — західно українських» [8].

І справді, під час виступу українців 1 листопада євреї задекларували нейтралітет, щоб «не провокувати» українців. Ймовірно, це й стало невдовзі причиною погромів, які чинили поляки після окупації міста, звинувачуючи при цьому опонентів, що начебто згадані акції здійснювали в'язні, яких українці випустили з тюрем. Погроми тривали, незважаючи на те, що на зібранні євреїв-поляків, яке відбулося 22 листопада в приміщенні торговельно-промислової палати, ректор д-р Бек повідомив, що разом з іншими п'ятьма членами комітету подав заяву про солідарність із польським громадянством і намагався усунути непорозуміння, що виникло через «становище сіоністів». Однак причини єврейських погромів були, очевидно, глибшими, бо вони масово відбувалися й на польських етнічних землях, наприклад у Кракові та Варшаві. Розлога стаття О. Кузьми (підп.: О. К.) «Жидівське питання й Українці» («Єврейське питання й Українці»), вміщена відповідно в ч. 242 і 243 газети «Діло», інформувала про геополітичні плани євреїв щодо відновлення своєї державності. У публікації «Мирові домагання сіоністів»

йдеться про звернення бюро сіоністських організацій у Копенгагені до міжнародної спільноти з вимогою визнання Палестини в межах, що їх визначають історичні традиції, політичні й економічні вимоги батьківщини єврейського народу, і водночас про засудження як національних зрадників тих євреїв, що не підтримали цю ініціативу. Детальніше «єврейське питання» у контексті Листопадового чину проаналізовано у згаданій книзі О. Кузьми «Листопадкові дні 1918 р.»: «Жидівське населення держалося своєї вродженої тактики і не знаючи, хто вийде переможцем, заняло неутральне становище. Національно освідомлені жидівські елементи склали комітет, який розліпив по мурах навіть відозву, взиваючи жидів до спокою та повідомляючи жидівський загаль, що твориться окрема жидівська міліція, числом 200 людей, яка має дбати про порядок і безпеку життя та майна в жидівських районах міста» [10, с. 77—78].

Навіть через 20 років після Листопадового чину тривали дискусії щодо інтерпретації деяких подій того часу. Так, появу полемічної статті Юлія Олесницького «І полюбите правду, а правда визволить Вас...» на шпальтах «Діла» 1938 р. зумовила публікація у «Новій Зорі» за 3 листопада спогадів єпископа Станіславського Григорія Хомишина «З останніх літ. Мої спомини і рефлексії». Ю. Олесницький вбачає не тільки виразний суб'єктивізм в оцінці історичних фактів, а й недостовірність самих фактів, що прикро з огляду на високий церковний сан автора публікації: «В дійсності ця стаття не містить в собі споминів з „останніх літ“, але хіба з якихось дуже давніх літ, яких ніхто не тямить. Бо з часів З.У.Н. Республіки, які хоч і належать вже до історії, живуть ще пречисленні безпосередні учасники та свідки, збережені з того часу архіви уряду та Національної Ради, ба навіть стенографічні протоколи її засідань, тому не можна про ті часи подавати за правдиві споминів видуманих чи основаних на хибних рефлексіях. З уваги на особу Автора дозволю собі пригадати тут події, які тоді сталися, щоб Автор міг сам пригадати собі все, як було, і спростувати свої неточности, тим більше, що порушена справа болюча загалом для всіх українців, зокрема для віруючих католиків...» [17, с. 4]. Сутність полеміки полягала в тому, що прикре непорозуміння, яке сталося через непоінформованість членів Національної Ради про заплановане перед засіданням Богослуження, узагальнене єпископом

як антирелігійне спрямування уряду ЗУНР, війна проти «Христа Бога і його Церкви». Свою відповідь Ю. Олесницький аргументував фактами дотримання урядом ЗУНР постанов конкордату (це визнавали навіть римо-католицькі священники), захисту інтересів Церкви в судівництві, а також тим, що до Національної Ради входили авторитетні духовні особи, а в повітах парохі нерідко ставали повітовими комісарами. Тому, на думку автора статті у «Ділі», в діях уряду ЗУНР не було антирелігійних проявів, як немає їх і зараз в українській спільноті Галичини.

У 1938 р. святкування поляками 20-річчя відновлення державності тривало впродовж чотирьох днів. Урочистості відбувалися не лише на етнічній, тобто польській, території, а й на окупованих, тобто українських, землях. Редакція «Діла» трактувала це і як політичну, і як моральну проблему: «Колиб ішло про національну маніфестацію на однородно-етнічній території, тоді це внутрішня справа тієї нації, це справа запалу, темпераменту, грошевих і технічних засобів, вільного часу та взагалі спромоги. Коли ж мова про національні патріотичні свята на терені не то національно-мішаному, а й такому, на якому інша національність має більшість, то це вже справа не сентименту, тільки політики. А в політиці все заторкнені бодай дві сторони» [17, с. 1], — наголошено у статті «Роковини програної». Специфіку морального підходу (за принципом — переможців не судять) засвідчує те, що будь-яка форма української національної маніфестації викликала в той час різкі застереження, протести, репресії влади та реакцію польської вулиці навіть тоді, коли ці акції не мали антипольського спрямування (наприклад з приводу подій у Карпатській Україні). Тому польські патріотичні маніфестації на теренах Східної Галичини тим більше не могли бути байдужими для українців і не впливати «на формування політичних польсько-українських відносин» [7, с. 1].

Незважаючи на переслідування, українці в Галичині, Закарпатті й за кордоном щороку святкували річніці Листопадового зриву. Стаття «Мовчазне свято. Святкування 1 листопада у Львові», опублікована в «Ділі», розкриває політичний дуалізм цієї дати, бо те, що є святом для українців, — злочин для поляків: «Роковини 1 листопада святкував увесь край тихо, а проте у величнім скупченні. Щойно у такі хвилини, коли громадянство не в силі виявити

своїх почувань у повній безпосередності і висловити їх маніфестаційно, виринає думка, що, хто зна, чи не найкращою маніфестацією в честь померших за великі ідеї є саме мовчазне свято, що має в собі дещо з молитви і релігійної контемпляції» [15]. Численна присутність на панахидах, що правилися в Св. Юрі та Преображенській церкві, можна вважати найвиразнішим висловом пошани загиблим героям.

Найбагатшим джерелом для дослідження хроніки святкувань є щоденник «Діло», в якому функціонувала рубрика «Свята 1 листопада» («Роковини 1 листопада» тощо) із зазначенням географічної локації, як-от: Броди, Доброміль, Луцьк, Снятин, Тернопіль, Ужгород чи ж Берлін, Варшава, Відень, Прага.

У Галичині сценарій свята традиційно передбачав урочисту відправу в місцевому храмі, панахиду та покладання квітів на могили січових стрільців, святкову академію з доповіддю чи рефератом про роль 1 листопада у новітній українській історії, концерт. Нерідко під час урочистостей траплялися політичні прецеденти. Так, напередодні 1 листопада 1928 р. організаційний комітет у Радехові прийняв рішення проголосити цей день святковим і зрівняти його з церковними святами. Громадяни, покинувши роботу, масово взяли участь у святкуванні: було проведено біля прикрашеної вінками стрілецької могили урочисту панахиду, під час якої о. д-р Володимир Пелліх у проповіді наголосив на необхідності пошанування традицій наших національно-визвольних змагань і закликав до витривалої розумної праці. Згодом до залу, де продовжувалися урочистості, прийшли представники місцевої польської влади з метою заборонити святкування, однак о. Пелліх зажадав письмової заборони або особистої присутності комісара поліції чи старости. Коли ж вони прибули, священник оголосив, що це правоздавче віче, а заборонити таке зібрання адміністрація не має права [19].

Відзначення дня 1 листопада на Закарпатті, що входило на той час до Чехо-Словаччини, зазвичай не зустрічало такого опору влади, як у Галичині, що належала до Польщі. Наприклад, 1933 р. в Ужгороді відбулося «велике українське національне свято»: у катедральній церкві було відслужено панахиду за участю кількох священників, учасники дійства відвідали могили січовиків на міс-

цевих цвинтарях. Під час святкового вечора д-р Р. Венгринович виголосив промову для численних слухачів, адже «саля, що числить 100 місць, була виповнена по береги», у концертній частині брав участь стрілецький і дитячий хори, лунав академічний спів, гра на фортепіано й бандурі. Автор замітки (передрукованої з «Українського Слова») резюмує: «Одно питання насувалося кожному: коли є можливо зорганізувати хор із бувших стрільців Української Армії, ... що нині фізичною працею заробляють на хліб, коли є можливо зорганізувати добрий хор із малих дітей тих же стрільців — то чому досі ніхто не зорганізував великого великого репрезентаційного українського хору в Ужгороді?!» [20].

Не тільки у Празі, Берліні чи Варшаві святкувала українська діаспора день Листопадового чину, а навіть у таких далеких бельгійських містах, як Брюссель, Льєж та Левен. Організаційний комітет проводив урочистості у Льєжі, де в той час мав відбутися з'їзд Української національної ради в Бельгії. Урочисту літургію відслужив о. Роман Хомин при співучасті хору українських студентів. Серед учасників свята були не тільки українці: «До численної чужої публіки промовив місцевий парох французькою мовою та прегарно представив ідею, за яку гинули українські борці в листопадових днях» [3].

Святкування відбувалися і в Харбіні, який на той час належав до Китаю. Програму урочистостей було розроблено з ініціативи товариства «Січ»: у місцевій церкві відправили панахиду за полеглих вояків УГА українською мовою, священник у проповіді відзначив вагу свята в реалізації прагнення українців створити власну державу. Ввечері на святковому зібранні було виголошено доповідь «Десятиліття проголошення незалежності Західної України», в якій подано ретроспективу державницьких змагань українців упродовж XVIII—XX ст. На завершення свята учасники заспівали «Вічная пам'ять», гімн України та зібрали кошти для інвалідів УГА: «Громадяни, ділючись вражіннями, затрівожені неясними радіо-вістками про криваві розрухи у Львові, розходились по хатах, а гурток галичан за скромною вечерею ділився пережитим і снував думки про далекий, але так близький рідний край...» [11, с. 4].

Листопадкові дні й через століття зберігають у собі потужний націотворчий потенціал, зокрема завдяки пресовим публікаціям

1918—1939 рр., які зафіксували як хроніку тих подій, так і спробу їх переосмислення у ширшому історичному контексті. Імена, факти, дати стали символами епохи, повернення до яких забезпечує тяглість історичного розвитку народу та його держави.

1. *Бабій О.* Культ Першого листопада 1918 // Національна Думка. Прага, 1925. Ч. 5. Листопад./груд. С. 1—9.
2. *Боринський Я.* Під Львовом (Спомин десятника У.Г.А.) // Літопис Червоної Калини. 1933. Ч. 11. С. 2, 3.
3. *В. Д.* Свята 1 листопада. Бельгія // Діло. 1932. Ч. 255. 17 листопад. С. 3—4.
4. Великі роковини. Львів 22 січня 1924 // Діло. 1924. Ч. 15. 23 січ. С. 1.
5. *Демкович-Добрянський М.* Листопадові помилки 1918 р. // Дзвони. 1936. Ч. 11. С. 430—435.
6. За єдиний фронт // Діло. 1923. Ч. 173. 3 листопад. С. 1.
7. *Кедрин-Рудницький І.* Роковини програної // Діло. 1938. Ч. 260. 23 листопад. С. 1—2. Підп.: ік.
8. *Красний П.* Політика галицьких сіоністів // Діло. 1924. Ч. 244, 1 листопад. С. 2—3.
9. *Крушельницький А.* 3 листопадових боїв у Львові. Запорозжі на Замарстинові // Діло. 1924. Ч. 244. 1 листопад. С. 2.
10. *Кузьма О.* Листопадові дні 1918 р. Львів: Накладом автора, 1931. 460 с.
11. *Л. Г.* Свята 1 листопада. Харбін (Китай) // Діло. 1928. Ч. 270. 4 груд. С. 2, 4.
12. *Літинська В.* Із записок 17-літньої // Літопис Червоної Калини. 1937. Ч. 11. С. 2—3.
13. Львів, 1 листопада 1924 // Діло. 1924. Ч. 244. 1 листопад. С. 1.
14. *Мірчук П.* Перший Листопад. Торонто: Ліга визволення України, 1958. 63 с.
15. Мовчазне свято. Святкування 1 листопада у Львові // Діло. 1925. Ч. 247. 4 листопад. С. 2.
16. На один шлях. Львів, 1 листопада 1923 // Діло. 1923. Ч. 172. 2 листопад. С. 1.
17. *Олесницький Ю.* І полюбите правду, а правда визволить Вас... // Діло. 1938. Ч. 276. 4 груд. С. 4—5.
18. *Панейко В.* Перед Першим листопада. Шматок спогадів // Діло. 1928. Ч. 245. 1 листопад. С. 1.
19. Свята 1 листопада. Рахехів // Діло. 1928. Ч. 260. 21 листопад. С. 2.
20. Свята 1 листопада. Ужгород // Діло. 1933. Ч. 309. 22 листопад. С. 4.

21. Справа Східної Галичини. Інтерпеляція в Італійському парламенті в справі виконання судівництва у Сх. Галичині Іменем польської республіки та констрування процесів о головну зраду // Діло. 1922. Ч. 5. 6 верес. С. 1.
22. Справа Східної Галичини. Східна Галичина і заграничні апетити // Діло. 1922. Ч. 5. 6 верес. С. 1.
23. Справа Східної Галичини перед англійською палатою послів. Заява міністра закордонних справ (26.6.1933) // Діло. 1933. Ч. 172. 5 лип. С. 2.
24. *Чехович К.* Идейна отрута большевизму // Краківські Вісті. 1943. Ч. 41. 11 груд. С. 3.

Надія Кулеша

ЖУРНАЛ «DIE UKRAINE» (БЕРЛІН, 1918—1926 pp.):
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ДИСКУРСІ НІМЕЦЬКИХ
ПРИХИЛЬНИКІВ УКРАЇНИ

Розкрито змістове наповнення часопису «Die Ukraine», представлене німецькими авторами видання; досліджено тематику й основні акценти матеріалів історичного, економічного та суспільно-політичного і культурницького спрямування; з'ясовано основну політичну проблематику українсько-німецьких відносин того часу. Укладено список основних статей німецьких авторів видання, які можуть викликати зацікавлення дослідників історії України та українсько-німецьких відносин.

Ключові слова: *Україна, українське питання, німецько-українські відносини, українсько-російські відносини, українсько-польські відносини.*

The article deals with the content of the journal Die Ukraine, presented by the German authors of the publication, examines the topics and main accents of materials of historical, economic and socio-political and cultural orientation, elucidates the main political issues of the Ukrainian-German relations of that time. A list of the main articles of the German publishers is published, which may be of interest researchers to Ukrainian history of and Ukrainian-German relations.

Keywords: *Ukraine, Ukrainian question, German-Ukrainian relations, Ukrainian-Russian relations, Ukrainian-Polish relations.*